

Аутор: Јелена Манојловић (1988), 2. разред Економске средње школе, Суботица

Споменик цару Јовану Ненаду

Апстракт: Чланак је посвећен споменику цару Јовану Ненаду, подигнутом у Суботици 1927. године, оскрнављеном 1941. године и обновљеном 1991. године. У њему се говори о напорима и препрекама на које су наилазили ангажовани око његовог подизања и обнављања.

„Главна заслуга цара Јована лежи у томе, што је он први дошао на мисао, да на земљишту јужне Угарске створи засебну покрајину словенског карактера. Он је ту мисао и остварио те је тиме постао зачетник данашње Војводине. Смрћу његовом уништена је његова творевина, али идеја, коју је он унео међу Србе у Угарској, није више могла да се уништи.“¹

Управо због тога је стварањем јужнословенске државе, о којој се још у његово време (1526-1527) размишљало, донета одлука да му се у граду где је столовао подигне споменик.

У спомен цару

Иако се четиристо година од његове смрти о њему није говорило, свест народа о њему и његовом значају је непрекидно постојала. Испредало се и причало о цар-Јовановом царству, о борбама и јунаштву његовом и његових сарадника Суботе Врлића и Фабијана Литерате са тежњом да се успомена на њих, а пре свега на самог цара, трајно сачува. Тако се и дошло на идеју да му се подигне споменик, и то у Суботици, за коју се у време постојања Краљевине СХС сматрало да је добила име по Суботи Врлићу, мада то није историјски доказано.² Згодна прилика за то било је обележавање четиристогодишњице од оснивања Суботице.

На конференцији одржаној 12. фебруара 1927. године формиран је Акциони одбор чији је задатак био да изради програм и спроведе све припреме за ту прилику.³ Том приликом је и одлучено да се подигне споменик овом самозваном цару и његовим поменутиим сарадницима.⁴ Акционом одбору је од самог почетка његовог деловања била потребна помоћ, пре свега финансијска, па је већ на следећој седници одлучено да се у акцију организовања свечаности

¹ Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско – поморишке границе (1703)*, Матица српска, Нови Сад 1929, 82.

² Суботица се под називом *Zabatka* први пут у писаним документима помиње још 1391 године, док назив Суботица добија тек 1703 године.

³ Овај одбор се у записницима са његових седница помиње и као Одбор за прославу цара Јована Ненада.

⁴ Вељановић Д, Зоран „Као стрела одапета у небо“, *Луча, часопис за културу, науку и уметност* бр. 1, 13. април 1995, 8.

покушају укључити и Краљевска влада и Министарство просвете.⁵ Међутим, док се чекало на помоћ Владе и Министарства, одлучено је да председник Акционог одбора Мијо Мандић упути молбу Сенату за помоћ за штампање Споменице која говори о животу и раду цара Јована и његових сарадника.⁶ Њеним објављивањем и приходима од продаје омогућено је брже обезбеђивање потребних средства за почетак радова.

Споменица је дељена ученицима, војсци, Министарству и свим људима вољним да њеном продајом омогуће даљи рад Одбора. Штампана је у огромном броју примерака, како на ћирилици тако и на латиници, и продавана је широм земље. Била је то највећа акција у коју је било укључено становништво целе државе.

Данас се у библиотеци суботичког Градског музеја чува један ћирилични примерак Споменице, док се још три ћирилична и три латинична примерка чувају у Завичајном одељењу Градске библиотеке.

Под будним оком Одбора

Пошто је прикупљено нешто средстава, почело се са тражењем извођача радова. Одбор се у свом писму од 23. марта 1927. године, упућеном градоначелнику Великог Бечкерека, распитивао за вајара Рудолфа Валдеца, којем је намеравао да повери израду бисте цара Јована Ненада, будући да је он израдио споменик Краља Петра у том месту.⁷ Међутим, упркос тој тежњи Одбора, ауторство је препуштено вајару Петру Палавичинију. Не налазимо ни један документ који говори о разлозима за овај поступак. У архиву постоји Записник са седнице од 28. априла 1927. године у коме се Палавичини помиње као извођач радова, али се разлози промене плана не наводе.

Од самог почетка реализације пројекта, Одбор је будним оком надгледао све активности људи ангажованих око организовања свечаности настојећи да она протекне у најбољем реду. Тако је на седници, која је одржана 30. јула 1927. године, одлучено да се од извесног књижевника, који је написао драму „Цар Јован“, затражи да је преправи јер се не слаже са текстом у Споменици.⁸ Од господина Петра Пекића, који је упутио молбу да му се одобри штампање епопеје цару Јовану Ненаду, тражено је да је заврши уз напомену да Одбор не преузима никакву обавезу.⁹ Одлучено је и да се упути молба Уметничком одељењу у Београду да прегледа модел цара и да установи да ли је поступљено по прописима.¹⁰ Ту је настао проблем који је, на срећу људи ангажованих око подизања споменика, успешно решен. Када је изасланик Уметничког одељења отишао у атеље господина Палавичинија, сазнао је да је модел већ послат у Суботицу. Он је тражио да прегледа скицу у гипсу и фотографски снимак

⁵ Историјски архив Суботице (у даљем тексту: ИАСу), Сенат града Суботице – Градско поглаварство (фонд 47), Уред главног бележника – преписка, II 23/1927 Споменик цара Јована Ненада (серија 4), кутија 1226, фолија бр.183.

⁶ Споменица на прославу четиристогодишњице смрти Цара Јована Ненада, Градска штампарија, Суботица, 1927.

⁷ ИАСу, Ф-47, С-4, К-1226, фол. 1.

⁸ Нечитко написано име аутора онемогућило је његову идентификацију.

⁹ Вероватно је реч о обавези њеног публикавања, али се то у документу нигде тачно не наводи.

¹⁰ ИАСу, Ф-47, С-4, К-1226, фол. 189.

послатог модела на основу чега је констатовао да је фигура са естетског становишта добра те да се може наставити са радом.¹¹

Полагање камена темељца

Пажња Одбора је даље била усредсређена на тражење локације погодне за постављање споменика. Одлуком Сената је одобрен простор у малом скверу испред Позоришта, с тим да Одбор преузме обавезу да Споменик ослобођења пренесе са тог места, што је и прихваћено.¹² Полагање камена темељца обележено је пригодном свечаношћу, а сам начин на који је то изведено представља загонетку коју је готово немогуће разрешити.

Наиме, на седници Одбора за прославу цара Јована Ненада одржаној 2. септембра 1927. године, одлучено је да се полагање темеља и пергамента са датумом и именима људи који су били ангажовани око подизања споменика изврши једног радног дана. У документу је назначено да ће се пергамент ставити у бронзану кутију која је за ту сврху већ била наручена.¹³ У другом документу, тачније Записнику са седнице Одбора за подизање споменика цару Јовану одржане 1. октобра 1927. године, између осталог, налазимо податак да је утврђен дан за узивавање Повеље коју је саставио господин Миодраг Аћимовић, члан Одбора. Уређено је да се овај чин обави у среду, 5. октобра у 10 часова, с тим да се Повеља напише и на ћирилици и на латиници.¹⁴ На трећу варијанту наилазимо у „Земљодилском календару за преступну годину 1928.“ издатом непосредно по одржавању свечаности. У њему се наводи да је Повеља, коју су потписали сви чланови Одбора за прославу, стављена у бакарну кутију са по једном једнодинарком и дводинарком са ликом краља и након благослова поп Блашка Рајића и поп Марка Протића, узидана у темељ.¹⁵

Потешкоће

Без обзира што извори дају различите податке о начину постављања темеља Споменика, сви они се слажу да је тај чин обављен 5. октобра, што се коси са одлуком прве конференције, на којој је 4. септембар био одређен за дан свечаног откривања споменика. До кашњења је евидентно дошло, а разлози се нигде јасно не наводе, али се могу наслутити из Палавичинијевог писма упућеног Одбору 30. септембра у којем га обавештава да фигура Суботе Врлића мора бити мало измењена, али обећава да ће све бити завршено до новембра. У истом писму Палавичини моли за новчана средства која су му потребна за завршетак радова.¹⁶ Дакле, разлог кашњења би могао да буде недостатак финансијских средстава, али и потребе за извесним изменама на самим фигурама. За дан прославе је коначно одређен 27. новембар 1927. године.

¹¹ Исто, фол. 367.

¹² Мисли се на споменик подигнут у знак сећања на битку код Капоње.

¹³ ИАСу, Ф-47, С-4, К-1226, фол. 190.

¹⁴ Исто, фол. 191.

¹⁵ „Polaganje temelja spomeniku Cara Jovana Nenada“, *Zemljodilski kalendar za преступnu godinu 1928*, штампарија Etelke Rajčić, Subotica 1927, 59.

¹⁶ ИАСу, Ф-47, С-4, К-1226, фол. 79, 80.

Када је већ готово све било уређено, само 10 дана пре прославе, главна личност Одбора, њен председник Мијо Мандић, писмено је поднео оставку уз образложење:

„Za natpis ovo je svršeno:

Car Jovan-Ivan-Nenad

latinicom

Danas vidim da je to bez moga znanja preinačeno sa ćirilicom.

Ako natpis neostane onako, kako je svršeno, onda se ja zahvaljujem na svemu...“¹⁷

Одлука је спроведена у дело

Пошто је постигнут договор са председником Одбора Мијом Мандићем и пошто су завршене све припреме око откривања споменика, свечаност је почела. У суботу 26. новембра 1927. године, свечана поворка на челу са великим жупаном Душаном Манојловићем, градоначелником Драгутином Стипићем и командантом дивизије, генералом Миливојем Димитријевићем, обишла је град уз пратњу војне музике и бакљаду, након чега је у градском позоришту изведена свечана представа.

Сутрадан, 27. новембра 1927. године, одржана је свечана седница, коју је отворио председник Акционог одбора Мијо Мандић. На њој је поред бројних Суботичана, чланова Одбора и представника разних друштава присуствовао и принц Павле Карађорђевић, као изасланик краља Александра.¹⁸ Њему је том приликом поклоњена слика „Јован Ненад Црни“, рад суботичког сликара Беле Фаркаша, коју је принц одмах потом даровао Бачком музеју др Јована Милекића, одакле је касније преузета у суботички Музеј.¹⁹

Упркос бројним недаћама, како материјалним тако и унутрашњим трвењима, пре свега око писма којим ће се натпис исписати, Одбор је одлуку спровео у дело. У центру града на високом постољу уздигао се споменик од три фигуре: на врху цар Јован, а нешто ниже, са стране, његови дворани – Субота Врлић и Фабијан Литерата. Цар је у руци држао мач, Литерата књигу и перо, а војвода Субота Врлић у једној руци макету града, а у другој штит са грбом Краљевине СХС, на коме је писала 1918. година. При врху постоља латиницом је писало: „Jovan Nenad, niger homo, 1527-1927“, а ниже ћирилицом „Твоја је мисао победила.“²⁰

Представљајући цареve сараднике – палатина и војсковођу Суботу Врлића, који је био Србин и Фабијана Литерату који је био Шокац фрањевац из Илока у Срему, Споменик је оличавао народно јединство. Њиме је изражена и

¹⁷ Исто, фол. 146.

¹⁸ „Otkrivanje spomenika Cara Jovana Nenada“, *Zemljodilski kalendar za prestupnu godinu 1928*, štamparija Etelke Rajčić, Subotica 1927, 62. (види прилог бр.1)

¹⁹ Дуранци, Бела; Габрић Почуча, Вера, *Јавни споменици општине Суботица*, Међуопштински завод за заштиту споменика културе, Суботица 2001, 161.

²⁰ „Car Jovan Luta Suboticom“, *Subotičke novine*, br. 25, 21. juni 1991, 7.

тежња цара Јована за уједињењем свих Словена.²¹ Слична тежња, уједињење такозваног „троименог народа“ новоформиране државе, била је и темељ идеологије владајућег режима краља Александра I Карађорђевића. Постављање споменика на трг била је још једна прилика да краљ преко њега поручи народима који живе на овом мултиетничком простору да су један народ исте крви, племена и вере, како се тада често истицало. Као резултат залагања Одбора за прославу цара Јована Ненада, труда људи да његову одлуку спроведу у дело и подршке Владе и Министарства просвете, у Суботици се уздигао споменик, који је наредних 14 година украшавао њен главни трг.

Страдање споменика

Ратни вихор, који је 40-тих година прошлог века захватио свет, није заобишао ни Суботицу. Хортијеви војници ушли су у град рушећи пред собом све што је српско и словенско. У једном њиховом налету страдао је и споменик цару Јовану Ненаду. Мађарски фашисти су 6. априла 1941. године оскрnavили ово Палавичинијево дело. Срушене камене фигуре су обезглавили, а потом их вукли по тргу.²²

Готово да и немамо више података о овом догађају, пошто је сва пажња штампе, те и наредних година, била усмерена на збивања на фронтovima. Тек након ослобођења Суботице, 10. октобра 1944. године о њему се поново појављују подаци. На месту где је раније постојао споменик сахрањени су погинули црвеноармејци, чији су посмртни остаци касније пренети у спомен-гробницу. Парк на тргу, који је до кобне 1941. године украшавао споменик Цара и његових сарадника, више није обнављан већ је коришћен као паркиралиште које је функционисало све до постављања „Жолнаи фонтане“ 1985. године. Тада је, у њеној близини, постављена и кружна жардињера, која ће одиграти значајну улогу у даљим догађајима везаним за споменик.²³

Идеја о враћању споменика

Прошло је равно пола века док се Цар са својим сарадницима поново није обрео на главном тргу Суботице – престонице свог краткотрајног царства. Његов повратак није био ни лак ни једноставан. Идеја враћања споменика на трг родила се још 70-тих година прошлог века, али озбиљнији кораци у циљу њене реализације нису предузети све до новембра 1990. године када су делегати суботичке Скупштине прихватили предлог Културно – уметничког друштва „Буњевачко коло“, да се поред осталих раније уклоњених споменика врати и споменик цару Јовану Ненаду.²⁴ Овој идеји се одмах по свом оснивању

²¹ „Car Jovan Nenad“, *Zemljodilski kalendar za prestupnu godinu 1928*, štamparija Etelke Rajčić, Subotica 1927, 53.

²² Вељановић Д, Зоран, „Као стрела одапета у небо“, *Луча часопис за културу, уметност и науку*, бр.1, 13. април 1995, 9.

²³ Дуранци, Бела; Габрић Почуча, Вера, *Јавни споменици општине Суботица*, Међуопштински завод за заштиту споменика културе, Суботица 2001, 160.

²⁴ „Car Jovan Luta Suboticom“, *Subotičke novine* br. 25, 21. juni 1991.

прикључио и Српски културни центар „Свети Сава“²⁵, који се преко свог Иницијативног одбора, на чијем је челу била Светлана Симић, својски залагао за враћање овог културног обележја на место које му припада.²⁶ Након што је на иницијативу Одбора прикупљено неколико хиљада потписа Суботичана у оквиру апела и петиције за враћање споменика на старо место, СКЦ је покренуо низ процедуралних питања везаних за поновно постављање споменика.²⁷

Цар лута Суботицом

Очекивало се да ће после начелне одлуке Скупштине општине²⁸ о враћању овог споменика све ићи лакше. Међутим, Међуопштински Завод за заштиту споменика културе и Завод за урбанизам имали су одбојан став према овом питању, па се развила бројна преписка и одржан је велики број састанака на ову тему. Као и 1927. године поново је било спорно питање локације споменика. Пошто је споменик много година обезглављен лежао у дворишту Ликовног сусрета, размишљало се да се баш ту отвори лапидаријум – музеј срушених споменика. Готово истовремено се родила и идеја да се фигуре поставе испред Фрањевачке цркве, на трг који носи царево име и који је у близини тврђаве у којој је цар столовао. Пажњу надлежних, али и јавности заокупљало је и размишљање о уређењу дворишта Градске куће и постављању фигура у њега. Најбурнију реакцију је ипак изазвао предлог историчара уметности, Јована Деспотовића, да се фонтана, која је у међувремену изграђена, помери, те да се споменик врати на старо место.²⁹ Мада се СКЦ залагао за враћање споменика на приближно оно место где је некада стајао, непомишљајући ни једног тренутка да фонтану због тога треба рушити, локална управа је његов захтев поистоветила са Деспотовићевим. Био је то повод да се СКЦ прогласи за рушиоце фонтане с тежњом да се успори његово деловање. Тадашњи председник СО и чланови Извршног већа су покушали да омету даље радове под изговором да нема за то потребне документације. Чак је и последњи покушај да се постигне споразум са њима протекао безуспешно. Пошто је тадашњи председник СО, Јожеф Каса, био спречен да прими чланове Иницијативног одбора СКЦ, примио их је његов заменик Милош Бојић. Међутим, када су чланови Одбора били обавештени да се коначан договор не може постићи јер присутни на састанку немају никакве компетенције, разговор је био прекинут. Тај разговор никада није настављен.³⁰

²⁵ Српски културни центар (у даљем тексту: СКЦ) је основан 13. априла 1991. године. Тада је као један од његових задатака дефинисано очување спомен – обележја у Суботици, која су везана за српску културу.

²⁶ Насупрот овом податку из штампе, Милан Мародић, тадашњи члан Иницијативног одбора СКЦ „Свети Сава“ тврди да је Српски културни центар покренуо иницијативу за враћање овог споменика на трг (Манојловић, Јелена, Интервју са Миланом Мародићем, вођен 25. марта 2005. - в. прилог бр. 2)

²⁷ Вељановић Д, Зоран „Као стрела одапета у небо“, *Луча, часопис за културу, науку и уметност* бр. 1, 13. април 1995, 9.

²⁸ У даљем тексту: СО

²⁹ „Саг Јован Luta Suboticom“, *Subotičke novine* br. 25, 21. јуни 1991.

³⁰ Манојловић, Јелена, Интервју са Миланом Мародићем, вођен 25. марта 2005.

Борба за враћање споменика на првобитну локацију

СКЦ је наставио борбу за остварење свог циља. У своју акцију је укључио експерте из Завода за заштиту споменика и историчаре уметности, који су својим говорима о културним и уметничким вредностима споменика успели у потпуности да анимирају јавност.

На његов захтев је и Покрајински завод за заштиту споменика културе издао решење у коме се каже: „Дозвољава се враћање споменика цара Јована Ненада, Суботе Врлића и Фабијана Литерате на Трг Слободе у Суботици и постављање испред Градске куће на место где је први пут постављен 1927. године или у непосредну близину овог места“.³¹ С обзиром да СКЦ није инсистирао да споменик буде баш на истом месту, договор је постигнут. За локацију је изабрана жардињера у центру града која је до тад имала само ниско растиње и била без икакве функције.³² Од значаја је и то да је она била удаљена двадесетак метара од места где је споменик 1927. године постављен.

Рестаураторски радови и враћање споменика на трг

Иако СКЦ није имао сопствених материјалних средстава, он је преговарао са свим људима који су били вољни да својим прилозима или радом учествују у обнови споменика. Били су то, наравно, ситнији радови (копање темеља, уређење жардињере и слично), док је за радове на рестаурирању фигура био расписан конкурс који је подразумевао и задовољење одређених заштитарских норми. Од три понуде, одабрана је најповољнија и задатак је поверен академском вајару мр Сави Халугину.³³

Са радом се одмах отпочело. Требало је прво усправити фигуре које су годинама лежале у дворишта Ликовног сусрета, очистити их, а затим оштећене делове израдити у камену. Гипсане фигуре, оригинали Петра Палавичинија, који се данас налазе у Градском музеју као део његове сталне поставке, у многе су олакшали рад и допринели да се споменик врати у првобитно стање. Градски сенат их је на молбу самог вајара откупио 1929. године и оне су до данас сачуване без оштећења. Њиховом актуелизацијом је оправдан поступак чланова Градског сената, који су још тада предвидели да би „тај споменик током времена и разних неприлика могао бити осакаћен“.³⁴ Суботички вајар је на основу њих извршио реконструкцију оштећених делова. Највише посла било је око фигуре цара Јована Ненада којој је недостајала рука, глава и један део постамента. У нешто бољем стању је била фигура Суботе Врлића којој је недостајала глава и део штита, док је фигура Фабијана Литерате имала најмање оштећења, односно требало јој је израдити само главу.³⁵ Екипа стручњака је 23. октобра 1991. године оценила рестаураторске радове Саве Халугина као успешне. У оцени коју су дали Дејан Радовановић, историчар уметности из Новог Сада, Драган Миленић, вајар из Новог Сада и Габор Алмаши, вајар из Суботице,

³¹ А.(leksandra), М.(eandžija), „Crni žig kamene carske glave“, *Subotičke novine*, br. 37, 13. septembar 1991, 11.

³² Манојловић, Јелена, Интервју са Миланом Мародићем, вођен 25. марта 2005.

³³ Манојловић, Јелена, Интервју са Савом Халугином, вођен 28. марта 2005.

³⁴ Grlica, Mirko, „Spomenik „caru“ Jovanu Nenadu“, *Subotičke novine* br. 27, 8. juli 1988.

³⁵ Манојловић, Јелена, Интервју са Савом Халугином, вођен 28. марта 2005.

између осталог је наведено да су радови обављени на високом нивоу и да задовољавају и са стручног и са уметничког аспекта.

И док су фигуре рестауриране, постамент је требало израдити изнова. Овај посао је поверен Васи Злоколици, каменорезцу из Жабља.³⁶ С обзиром да је сва документација о споменику из 1927. године постојала, израђен је и постамент идентичан оригиналу. Око текста, који је требало уклесати, није се пуно расправљало, али су вођене дискусије око писма којим ће се он исписати. И то је убрзо решено, те је одлучено да све буде исписано ћирилицом. Што се тиче самог текста, коначну превагу је однела концепција СКЦ који се залагао да он буде аутентичан оригиналу, с тим да на полеђини споменика буду уклесани основни подаци о њему: година подизања, рушења и враћања на трг.³⁷ Завршетком ових радова, све је било спремно за његово коначно постављање.

Недељу дана пред свечано откривање споменика, фигуре су донете на трг и постављене на постамент, након чега су уследили ситнији радови око уређења саме жардињере у којој лежи споменик, садње цвећа и постављања клупа. Уз присуствовао више хиљада грађана и многих званичника свечано откривање споменика Јовану Ненаду Црном обављено је 9. новембра 1991. године.³⁸ На тај начин су Цар и његови сарадници на дан обележавања шестогодишњице првог помена Суботице у писаним документима поново добили место које им, сходно њиховом значају у историји народа ових простора, несумњиво и припада.

Закључак

Споменик је подигнут у време владавине краља Александра I Карађорђевића који се залагао за јединствену државу јужнословенског карактера без икаквих верских, племенских и покрајинских подела. Иако је споменик сходно томе требао да обједини мешовито становништво овог подручја, он је био жариште сукоба који су се 1927. године водили унутар Одбора за подизање споменика и који су били брзо стишавани, за разлику од 1991. године када су попримили много шире размере јер су у њихово решавање били укључени надлежни из Покрајине, па чак и читаве Републике. Приликом првог постављања споменика локална управа је имала много веће разумевање него приликом другог, али и за један и за други период карактеристична је пуна подршка грађана. И Акциони и Иницијативни одбор успели су да спроведу одлуке у дело. Први је успео да се избори да споменик буде постављен на Трг Слободе, а други да се он обнови и врати на место са којег је 1941. године уклоњен.

³⁶ Е.(ва), В.(аџлија), „Nenad Crni ponovo ispred Gradske kuće“, *Subotičke novine*, br. 44, 1. novembar 1991, 11.

³⁷ Манојловић, Јелена, Интервју са Миланом Мародићем, вођен 25. марта 2005.

³⁸ Дуранци, Бела; Габрић Почуча, Вера, *Јавни споменици општине Суботица*, Међуопштински завод за заштиту споменика културе, Суботица 2001, 161.

Извори:

1. Историјски архив Суботице, Фонд Сенат града Суботице – Градско поглаварство, серија 4, Уред градског великог бележника – преписка, II 23/1927 Споменик цара Јована Ненада, кутија 1226, фолије бр. 1, 79, 80, 146, 183, 189-191, 367.
2. „Car Jovan Nenad“ *Zemljodilski kalendar za prestupnu godinu 1928*, štamparija Etelke Rajčić, Subotica 1927, 53.
3. „Polaganje temelja spomeniku Cara Jovana Nenada“, *Zemljodilski kalendar za prestupnu godinu 1928*, štamparija Etelke Rajčić, Subotica 1927, 59, 61-63.
4. „Car Jovan Luta Suboticom“, *Subotičke novine* br. 25, 21. juni 1991, 7.
5. A.(leksandra), M.(eandžija), „Crni žig kamene carske glave“, *Subotičke novine* br. 37, 13. septembar 1991, 11.
6. E.(va), B.(ačlija), „Nenad Crni ponovo ispred Gradske kuće“, *Subotičke novine* br. 44, 1. novembar 1991, 11.
7. Вељановић Д. Зоран, „Као стрела одапета у небо“, *Луча часопис за културу, умутност и науку*, бр. 1, 13. април 1995, 9.
8. Манојловић, Јелена, Интервју са Миланом Мародићем, вођен 25. марта 2005.
9. Манојловић, Јелена, Интервју са Савом Халугином, вођен 28. марта 2005.

Фотографије:

1. Фотографија бр. 1 из: *Споменица на прославу четиристогодишњице смрти Цара Јована Ненада*, Градска штампариија, Суботица, 1927.
2. Фотографије бр. 2 и 3 из: „Car Jovan luta Suboticom“, *Subotičke novine* br. 25, 21. juni 1991, 7.
3. Фотографија бр. 4 из „Цар на свом месту“, *Луча, Глас Српског културног центра „Свети Сава“*, година I, бр. 2, Суботица, 9. новембар 1991, 8.
4. Фотографија бр. 5 преузета из фото-документације суботичког Градског музеја.

Литература:

1. Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Матица српска, Нови Сад 1929.
2. Дуранци, Бела; Габрић Почуча Вера, *Јавни споменици општине Суботица*, Међуопштински завод за заштиту споменика културе, Суботица 2001.
3. Grlica, Mirko „Spomenik „caru“ Jovanu Nenadu“, *Subotičke novine* br. 27, 8. juli 1988.

Прилози

Прилог 1: Otkrivanje spomenika Cara Jovana Nenada Velike manifestacije nacionalne svesti.

(препис чланка из Zemljodilskog kalendara за преступну годину 1928. стр. 9)

Od 27-og novembra 1927. godine krasan spomenik stoji na glavnom mestu grada i navek nagoveštava našu nekadašnju slavu i narodnu veličinu. Car Jovan i njegovi saradnici Subota Vrlić i Fabijan Literat ovekovečeni su toga dana, kada su se priredile sjajne manifestacije naše nacionalne svesti. (у чланку је даље слика цара Јована Ненада према историјским подацима, Ј. М.).

Pripreme su potpuno uspele. Sama svečanost je bila potpuno izvedena a prisustvovali su svi merodavni faktori, a naroda je bilo preko 30,000.

Svečanost je počela 26-og novembra u subotu pred veče u pola šest sati. Svečana povorka je na čelu sa g. g. velikim županom Dušanom Manojlovićem, gradonačelnikom dr. Dragutinom Stipićem, komandantom divizije generalom Milivojem Dimitrijevićem i ostalim reprezentatima obišla grad uz svirku vojne muzike i sa bakljadama. Narod je proveo na ulici sve do kasne noći u najboljem raspoloženju. U veče u 8 sati je bila svečana predstava u gradskom pozorištu, kojoj su prisustvovali svi gosti i predstavnici društvenog života.

U nedelju 27-og novembra u 7 sati bila je uranka, koji je izveo vatrogasni orkestar. Zatim se izišlo na stanicu za doček Princa Pavla koji je zastupao kralja. Mnogo hiljada naroda se je sakupilo, a zvanično su prisustvovali g. g. veliki župan Dušan Manojlović, gradonačelnik dr. Dragutin Stipić, generali Đokić, Daškalović, Dimitrijević i Damjanović i ostali predstavnici javnog života.

Njeg. Visočanstvo Princ Pavle je stigao u 9 sati u dvorskoj pratnji. Svi predstavnici i narod ga je burno pozdravio zatim su održane svečana bogoslužjenja i u rimokatoličkoj i u pravoslavnoj crkvi. Posle toga je bila svečana sednica, koju je otvorio predsednik odbora za proslavu g. Mijo Mandić i pozdravio Princa. Zatim je govorio gradonačelnik g. dr. Dragutin Stipić, koji je pozdravio Njeg. Veličanstvo kralja, Kraljevski Dom, Princa Pavla i delegate. Profesor pravnog fakulteta g. dr. Miodrag Aćimović održao je svečan govor, u kojem je izneo značaj proslave, cara Jovana i njegovih saradnika. Ukazao je na to, da je car Jovan udario temelje Vojvodini i da je stekao prava našem življu na ovu pokrajinu. Naglasio je pored toga da se otuda datira ime Subotici, koja ovime slavi svoju četristogodišnjicu.

Svršetkom svečane sednice počelo se sa otkrivanjem spomenika. Više od 30,000 ljudi se je sleglo na trgu oko spomenika. Narod je burno pozdravio princa Pavla i klicao slavu Caru Jovanu.

Predsednik odbora za proslavu g. Mijo Mandić je održao svečan govor u kojem je izneo važnost proslave, Cara Jovana i celog događaja sa nacionalnog i historijskog gledišta. Zatim je otkriven spomenik, kojeg je u ime grada preuzeo gradonačelnik. Princ Pavle je zatim položio srebrn venac sa zlatnim lišćem u ime kralja. Zatim su položeni svi venci i izvedeno defiliranje vojske. Princ Pavle je posle

toga pregledao izložbu slika i odmorio se. U jedan sat je bio svečan banket uz učešće više od 200 gosti. Veliki župan g. Manojlović pozdravio je Kralja i Princa Pavla, na što je odgovorio. Princ u svom govoru pozdravio je prisutne i Suboticu želeći joj lep i bogat napredak. Banket se završio oko 1/2 4 sata, kada je Princ Pavle izišao na stanicu u pratnji i uz ovacije naroda otputovao za Beograd u 4 sata.

Pred večer od 5 do 7 sati svirala je vojna muzika u prisustvu mnogo hiljada naroda a u večer je bila u svim prostorijama hotela „Beograd“ narodna zabava, koja je vrlo lepo uspela. Otkrivanjem ovoga spomenika i ovim svečanostima dokazano je, da ova pokrajina bila, i da će navek naša biti.

Прилог 2: Интервју са Миланом Мародићем³⁹

J. M: Господине Мародићу, идеја о враћању споменика цару Јовану Ненаду на Трг, за коју сте се залагали и Ви као члан Иницијативног одбора при Српском културном центру „Свети Сава“,⁴⁰ заживела је 90–их година прошлог века. Када је и како основан „Иницијативни одбор“?

M. M: Идеја за оснивање СКЦ-а је потекла 90. године у прошлом веку, а Центар се основао '91. године, 13. априла. Центар је у свом програму, који је већ био спреман док је трајала иницијатива за оформљење Центра, ставио задатке које је требало као СКЦ и да реализује. Један од првих задатака је био управо враћање културних обележја која су некада била овде, у овом граду, у интересу српског живља, нормално, који су везани за српску културу. Један од првих подухвата је управо и захтев да се врати споменик Јовану Ненаду Црном на место приближно оном месту где је постављен 1927. Значи, та наша основна идеја, коју смо у Иницијативном, оснивачком одбору имали, верификована је на Скупштини оснивачкој и одмах после Оснивачке скупштине, оформљен је Одбор за враћање споменика Јовану Ненаду Црном. Е сад, ту смо ми имали и олакшицу једну: сва документација је постојала о том споменику, тако да смо могли ту иницијативу убрзати да би дошло до што брже реализације тог враћања.

J. M: СКЦ „Свети Сава“ се доста ангажовао око враћања овог споменика. Који је био мотив за реализацију тог пројекта?

M. M: Мотив је био тај што је чињеница да је тај споменик 1927. године подигнут, да је у Суботици граду 1524, '25, '26. године, у ствари '5. и '6. године своје столовање имао Јован Ненад Црни као цар самозванац (да ли је био самозванац или су га прогласили самозванцем); имао је око 10 000 војника у борби између Угарске и Аустрије. У то време то је била једна војна сила која се

³⁹ Разговор је вођен 25. марта 2005. године у Суботици. Разговор водила Јелена Манојловић (у даљем тексту: J. M.). Милан Мародић (у даљем тексту: M. M.) је рођен 1942. године у Суботици где је завршио основну и средњу школу и уписао економски факултет. Од 1963. године био је глумац у никшићком и зеничком позоришту све до 1971. године када се вратио у Суботицу. Године 1991. као потпредседник Српског културног центра „Свети Сава“, био је члан „Иницијативног одбора“ за враћање споменика цару Јовану Ненаду, а од 1995. године је на функцији председника овог центра.

⁴⁰ У даљем тексту: СКЦ

морала респектовати и нормално је да је он у томе био интересантан и за једну и за другу страну. Пошто је његово столовање било везано за Суботицу, на основу тога је и дошло до идеје негде почетком, у првој половини XX века, да се то обележи спомеником у Суботици, што је династија Карађорђевића и реализовала и тај се споменик диг'о 1927. године...

Ј. М: Ко је дао иницијативу за подизање споменика?

М. М: Ми смо кренили у оснивање СКЦ-а са 5 људи који су дали иницијативу да се оснује тај центар и онда су сваке недеље одржавани састанци до оснивачке скупштине. То је почело негде октобра/новембра месеца '90. Значи скупштина је, као што сам рекао, била априла 13. Онда смо ми кренули са идејом шта сад тај Центар све треба да ради. Међу тим и чување споменичких обележја, културних обележја која су била у овом граду. Онда смо ми дошли на идеју да то треба да буде и враћање споменика Јовану Ненаду Црном... Од тих 4 – 5 људи који су кренули у почетку са том идејом, пред скупштину негде се скупило око стотинак људи. Све људе који су долазили те недеље на састанке и који су давали идеје шта би требало да ради СКЦ, позивали смо да и даље долазе на састанке и они су се прикључивали тако да је то у односу на онај састанак пред Оснивачку скупштину сад било готово 100 људи. Све идеје су биле потврђене управо на тим састанцима, тако да је ту апсолутну подршку добила и идеја да се врати споменик. На Оснивачкој скупштини ми смо имали госте. Међу тим гостима био је и Младен Марков, наш познати књижевник, и он је написао књигу једну у свом опусу, једну од најобимнијих његових књига „Смутно је време“, која је управо посвећена цару Јовану Ненаду Црном. И он је на скупштини рекао да би он волео, ето, да пошто је у граду Суботици живео и имао свој дворца Јован Ненад Црни, да би он волео да и обележје које је некада било у Суботици, да се то врати. И управо смо ми онда на тој скупштини рекли да смо пријатно изненађени његовом иницијативом, међутим да су нам се идеје поклопиле, да управо ми кроз програм наш имамо то већ уцртано, где је он био мало затечен, чак је био и мало скептик да ли је то само на Оснивачкој скупштини прихваћено куртоазно тај његов предлог или ће се то стварно десити, али на отварању споменика (споменик се отворио значи '91. у новембру месецу) и на том отварању је био и Младен Марков, па је онда он коментарисао да није могао да верује да ће се то тако брзо реализовати и да је он стварно мислио на скупштини да смо га то тако елегантно откачили да ето тако, отаљамо посао. Међутим, ми смо на скупштини то прихватили.

Ј. М: Да ли је СКЦ материјално учествовао у обнови?

М. М: СКЦ у то време није имао никаквих материјалних средстава. Кренуо је са жељом да укључи све заинтересоване људе, сопственим прилозима или сопственим радом, да учествују у раду СКЦ и делатностима. Нормално да смо ми људе мотивисали и говорили са људима који би могли да помогну у финансијској реализацији враћања споменика. И то је ишло тако да су ту многи спонзори и донатори учествовали у враћању споменика, а сам Центар у то време финансијски није могао да учествује јер није имао средстава, али је, кажем, он све разговоре обавио са свим тим који су касније учествовали у реализацији враћања споменика.

Ј. М: Да ли је СКЦ био питан кога жели за извођача радова?

М. М: Па, ми смо не били питани, ми смо у том разговору, од људи који желе да помогну, управо и говорили са извођачем радова, једним од извођача радова, који су радили постамент, уредили тај простор у жардињери, припремали темеље на које ће се ставити тај споменик. СКЦ је управо и обезбедио те људе. Они су једно предузеће били, који су били вољни и прихватили да то буде њихов допринос у враћању споменика и они су цео тај терен уредили где је само после тај споменик требало да се стави, а за извођаче радова смо исто размишљали, гледали понуду. Управо све је ишло преко Центра што се тиче разматрања и мишљења како би то требало да се уради и те понуде, које су биле, ишле су преко Одбора СКЦ и нормално, кад је Скупштина оснивачка била, онда је Главни одбор СКЦ изабрао. Главни одбор је био креатор и у реализацији идеја, активно имао своју улогу и тако је долазило нормално до тога ко би могао да буде извођач. Тако је каменорезачке радове постмента радио каменорезац из Жабља, а обнову самих фигура цара Јована, Фабијана Литерате и Суботе Врлића, урадио је члан, тадашњи члан Главног одбора СКЦ Сава Халугин, тако да је, значи, тако на тај начин учествовао у обнови.

Ј. М: Будући да је било различитих варијанти око тога који ће натпис стајати на споменику и где ће се он уопште поставити за коју концепцију се СКЦ залагао?

М. М: СКЦ се залагао да се иде на текст аутентичан тексту који је био у варијанти првог отварања споменика. Нормално, тај натпис је и остао с тим што је назад стављено, али то нисмо сматрали да аутентичност нарушава, кад је био први пут подигнут јер су ти подаци говорили да је био подигнут 1927. Био је рушен. До '41. године је постојао, после тога га нема и поново је враћен. Значи, ти кратки подаци су стављени од позади споменика, а нису на неком доминантном месту да то сад боде. То је чисто само један податак да би се знало да је споменик био рушен и да је поново обновљен, али постојала је варијанта натписа испод сваког лика и то је остало како је Палавичини предвидео.

Што се тиче самог места постављања, ми кад смо дошли да се споменик врати, ми смо поднели легално захтев компетентним институцијама које су за то биле задужене. Ми смо тражили да споменик буде на тргу испред Градске куће, код Позоришта и испред Градске куће, да се на том тргу тај споменик подигне, отприлике да се на тај трг врати. Ми смо добијали одговоре да је тамо фонтана на том месту, јер споменик је првобитно био отприлике ту где је ова зелена фонтана⁴¹ лоцирана сад. Нормално да ми нисмо ни једног тренутка помишљали да баш сад мора бити сто посто на том месту и да се треба сад фонтана рушити због тог. Међутим, пошто у то време локална самоуправа није имала разумевања за враћање споменика, она се држала једног тумачења да ако се споменик враћа, он се враћа на исто место где је постојао, где је био својевремено постављен или му се тражи нека нова локација.

Ј. М: Ко вас је све спутавао у реализацији ове идеје осим локалне управе?

М. М: У то време то није чак ни била тема Скупштине, питање скупштинско. То је било питање управе. У то време председник Општине и

⁴¹ Жолнаи фонтана у центру града, подигнута 1985.

Извршног већа, органа који управљају, они су покушали да то оспоре да ту нема документације, да нема потребних докумената и зато су одуговлачили. Међутим, све је то било убрзано када се укључио Покрајински завод и када су се добила сва потребна документа за то. После смо звали Завод суботички да изда одобрење. То су била више вербална спречавања, вербална неслагања, али се у градњу кренуло.

Ј. М: А ко вам је све помагао?

М. М: Завод за заштиту споменика. Други није био потребан. Нормално да је то помагао и иза тога је стајао Републички. И начелник округа Севернобачког је био упознат са том идејом као и републички органи и они нису имали ништа против.

Ј. М: Колико је СКЦ учествовао у политичким расправама које су се водиле око споменика?

М. М: То су биле културне расправе које су добиле политичку конотацију самим тим што се покушало преко штампе јер је било чланака, рецимо и у неким новинама које су излазиле, да, ето, под мотивом да хоће да врате нешто, хоће да руше фонтану, хоће да униште тај део који је већ саживео са градом. Све је било са сврхом да би се онемогућило са радом. Међутим, чим је то почело да се гради... све се сад сводило на разговоре, неке вербалне састанке. Ми смо покушали да све то не доведе до неких сукобљених страна у граду и да не изазове неку политичку поделу у граду. Ми смо покушали да то иде једино на стварно што постоји – да је то културна вредност, споменик који је постојао и да он треба да нађе своје место поново на месту где је некад био и да око тога не треба дизати политичке тензије. У тим разговорима биле су неке комисије где су деловали људи из Завода, експерти, историчари уметности, који су могли да говоре о томе да је то историја вредност и културна вредност. Значи, ми смо на те начине покушали и успели да анимирамо јавност, а са друге стране ми смо покушали неке разговоре са општинском управом да организујемо, међутим мање-више били су то разговори без неког коначног опредељења и то није утицало на изградњу.

Ј. М: У „Суботичким новинама“ од 14. јуна 1991. у броју 24 на страни 11 изашао је чланак о вашој молби за пријем код председника Скупштине општине.⁴² Можете ли рећи нешто о томе?

М. М: У свим тим, значи, причама које су претходиле и припреми тог враћања споменика, задњи неки разговор који је требало да буде, то је требало да се обави разговор са председником СО јер су представници Одбора за враћање споменика требали да оду на разговор. Ми смо отишли тамо и добили смо обавештење од људи, који су у то време радили у администрацији, да је председник спречен, али да ето, дошли су да поразговарају са нама. Међутим, ми смо питали да ли у том разговору, који би ми сад с њима водили, да ли они могу конкретно, ако сад почнемо разговор да кажу да ли то сад може или не може, да ли се то може реализовати или да ли може доћи до неког договора, међутим, они кажу: „Ми немамо никакве компетенције.“ Тог тренутка је тај разговор био прекинут и ми смо отишли и после више никаквог разговора није ни било.

⁴² У даљем тексту: СО

Све је обезбеђено било што се тиче докумената. Ми смо имали све оно што је било потребно да се тај посао и започне и тај посао је започет, а кажем, тог разговора више није било.

Ј. М: Да ли је током реализације пројекта долазило до промена првобитно усвојених одлука?

М. М: Све што је било у договору да ће се урадити, то се урадило. Споменик је направљен на основу документације. Пројекат самог споменика је урађен на основу документације која је постојала: димензије постаментa и димензије фигура су остале исте. Захваљујући сплету околности нису биле уништене комплетно - само су главе биле и неки детаљи око њих – али пошто је постојао тај негатив у гипсу у Музеју на основу тога је била извршена реконструкција фигура. Испоштовао се и пројекат постаментa тако да је то било урађено и није било више одступања и онда је 9. новембра '91. споменик враћен.

Ј. М: Како са данашње дистанце посматрате догађаје везане за враћање споменика?

М. М: Па, ја мислим да је споменик нашао своје место. Интересантно је да многи споменици као обележја која постоје често пута знају да буду предмет, да не кажем вандала или оних што спрејовима воле да пишу по улицама, да обележавају нешто. Тако да, ето, захваљујући многим подигнут је ту споменик. Без обзира што су се многи противили споменику, говорим страна која није желела да се врати да ће иритирати нешто људе. Једанпут је само било нешто написано на њему, али није некаква велика порука, једна реч је била написана мислим, то се скинуло. Није био предмет напада, није био предмет писања, неког оштећења. Друго, ја мислим да је споменик оправдао своје место јер се дешава у задњих неколико година кад су прославе Нове године у центру града и кад су друге манифестације биле, често пута извештачи, који су са тог места извештавали о догађајима рекли: „Ево налазимо се на Тргу Јована Ненада у Суботици где се обавља та и та манифестација“. Мада Трг Јована Ненада није тај трг, него Трг Слободе, а Трг Јована Ненада је испред Радничког⁴³ што значи да је народ, ти који су долазили, направио идентификацију. Ту се налази споменик и они су га крстили да је то Трг цара Јована Ненада. То није тај трг, међутим сам доказ да људи то праве значи да је споменик нашао своје право место и ником не смета – значи дао је неко обележје том делу трга, бар те средине.

Ја мислим да је то само једна ствар која је имала једну несрећу у политичким превирањима, ратним превирањима, да буде срушен и доведен у ситуацију да се поново врати. Ја се надам једино да више нећемо долазити у ситуацију да било које промене политичке терају људе да уништавају културна добра и да ће остајати толико респекта да траје, а идеје се могу мењати.

⁴³ Отворени универзитет у Суботици

Прилог 3: Интервју са Савом Халугином⁴⁴

Ј. М: Господине Халугин, споменик цару Јовану Ненаду Црном, који сте Ви реконструисали, провео је извесно време у дворишту Ликовног сусрета готово испред Вашег атљеа. Сећате ли се како је он тамо доспео?

С. Х.: Ја сам '74. године дошао у Суботицу. Пошто сам се запослио у средњој школи, ја сам добио један простор горе на мансарди Ликовног сусрета. На тој мансарди, као вајар, нисам могао нормално да реализујем своје скулптуре. Сишао сам доле у једну мању просторију. То је била просторија, кажу, домара. Сишао сам доле привремено, како су ми рекли и ето, до пре три године, када је то и срушено, ја сам радио у том простору. Када сам ја дошао у тај дворишни део са мансарде, ту сам затекао скулптуре цара Јована Ненада, Фабијана Литерате и Суботе Врлића. Знао сам да су то скулптуре које су некада биле постављене у самом центру на одговарајућим постаментима; чак сам у једном временском периоду размишљао да би добро било да се те скулптуре поставе тамо негде и усправе. Углавном, те скулптуре су тамо стајале. Да ли је то донето док је Музеј био оформљен, још тад, или после Музеја у Ликовни сусрет, ја то не знам јер ја сам дошао после њих. У сваком случају, фигуре су биле сигурно власништво културне установе, које су се мењале. Једно је Музеј, који је ту био некада и који се пребацио у Градску кућу. На место Музеја је дошао Ликовни сусрет што значи да кад сам ја дошао тамо је већ био Ликовни сусрет. Да ли је то био експонат и власништво Музеја то не бих знао да кажем, али може бити логично пошто је у дворишту некадашњег Музеја.

Ј. М: Колико је времена он тамо лежао незапажен?

С. Х: Па, ја знам да је доста времена био тамо – од мог поменутог доласка. Ја сам га већ видео тамо. Пошто сам ја радио тамо то је било, као да је било онда мало вођено рачуна, бар толико да неко не може да уђе унутра да нешто интервенише, мада је двориште било потпуно отворено према улици. Није било ни капије. Није било ничега.

Ј. М: Ко Вам је понудио посао реконструкције?

С. Х: Био је посебан конкурс. Биле су три понуде, то знам, и ја сам био један од, ајд' да кажем, учесника тог конкурса и пошто сам био најповољнији, најјефтинији, ја сам добио да реализујем реконструкцију цара Јована Ненада и управо још ове две скулптуре које сам споменуо, нормално, по условима и протоколу, како се то већ ради, заштитарским некаквим нормама.

Ј. М: Који су Вам услови постављени у вези пројекта?

С. Х: У вези саме реконструкције, ствар је била врло једноставна пошто је на тим скулптурама било оштећење. Нису имале главе у камену. Значи, то је било одрубљено. Те скулптуре нису имале део руке, део штита и још неких детаља који су били оштећени и ја сам једноставно на основу гипсаних модела, који и сад постоје у Музеју у Градској кући, скинуо негатив глава. Тај гипсани

⁴⁴ Разговор је вођен 28. марта 2005. године у Суботици. Разговор водила Јелена Манојловић (у даљем тексту: Ј. М.). Сава Халугин (у даљем тексту: С. Х.) је рођен у Новом Кнежевцу 1946. године. Завршио је Академију за ликовне уметности у Београду 1972. године где је и магистрирао 1978. године. Од 1974. године живи и ради у Суботици.

негатив сам ја једноставно искористио, у њега улио позитив и са тог гипсаног позитива са пунктор машином скидао и правио нов камени комад клесањем.

Ј. М: Која је фигура била највише оштећена?

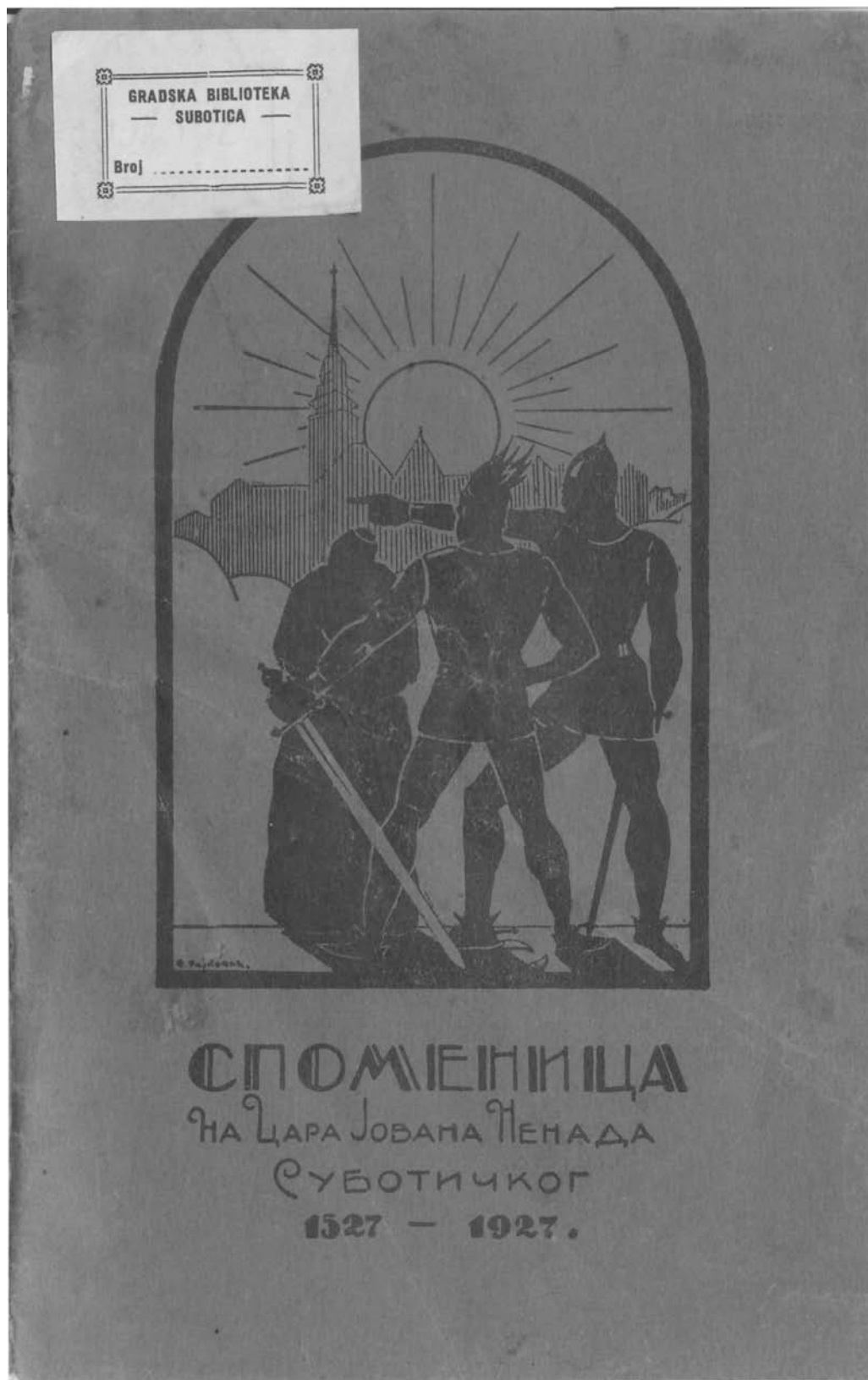
С. Х: Па, највише је била можда, цара Јована Ненада. Ту је фалила рука и глава и један део од постамента. Код Фабијана Литерате је фалила глава. Код Суботе Врлића такође глава и део штита који је обновљен.

Ј. М: С обзиром на расправе које су се водиле међу локалним политичарима, да ли је било застоја у реализацији започетог пројекта?

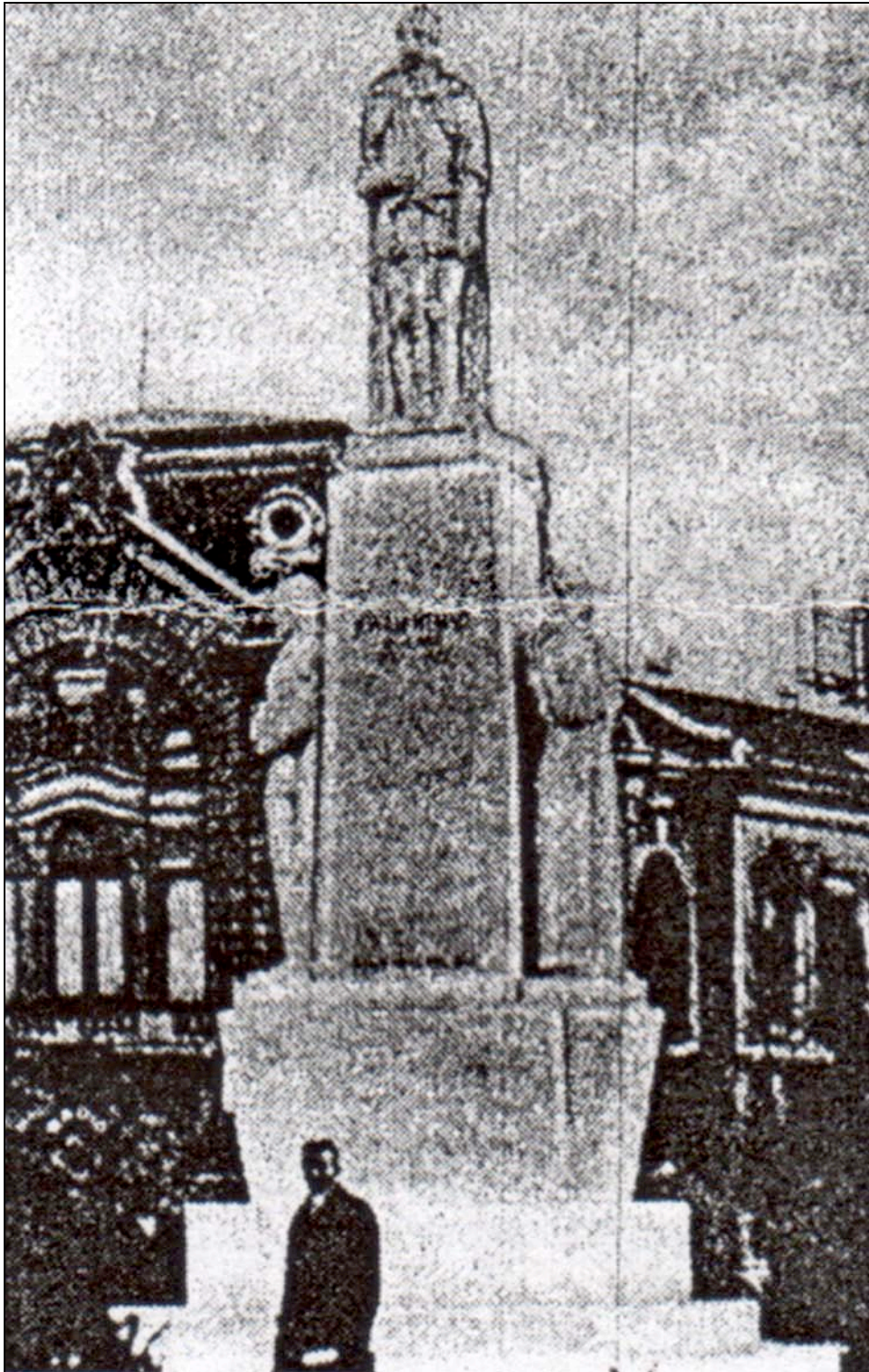
С. Х: Ствар је, по мени, пошто сам ја добио да вршим реконструкцију, био један, морам рећи, професионални чин. Поштујући Палавичинија као вајара, његово дело, поштујући, нормално, Јована Ненада и његов значај у историји ових простора ја сам се једноставно тог прихватио и урадио. Остали делови, а то је постоље на којима су постављени натписи итд, као и сама локација где да се поново врати, ја нисам учествовао. Ту је учествовао шири тим људи. Моја је била само реконструкција фигура.

Ј. М: Како као вајар с краја 20. века посматрате Палавичинијев рад?

С. Х: Ја сам баш јуче дошао из Београда и боравио сам у Копитаревој градини. Погледао сам кућу Цвијићеву и овај мој колега је рекао погледај и ову другу, преко од Цвијићеве. Каже да је ту Палавичинијева кућа била и његов атеље. А ево, прошло је тачно дан времена. Отприлике, у ово време је то било када ми је он то споменуо, а сад ме ви питате... Он је био значајна југословенска и српска скулптурска величина. Сама скулптура цара Јована Ненада према композицији, месту, начину поставке итд, лично сматрам да је врло коректно урађена где се осећа Палавичини и његова фина стилизација, једна мера у којој је он био мајстор у смислу склада, облика, форме и израза. То јесте наруџбина и он се требао на неки начин прилагодити наруџбини, односно реализацији скулптуре у камену са његових гипсаних модела. По мени је то доста добро и мислим, чак шта више, добро изведена скулптура у камену. Лично сматрам да су му добри одливци у бронзи, односно у гипсу, који се сад налазе у Музеју, који би такође лепо изгледали и реализовани у гипсу. Но, једно је сигурно, да је он гипсани модел правио за реализацију скулптуре у бронзи. Према томе, он је већ унапред размишљао о материјалу коначном, који ће се извести на Тргу, а то је карарски камен.

Прилог 4: Насловна страна Споменике на Цара Јована Ненада суботичког 1527-1927.

Прилог 5: Споменик цару Јовану Ненаду из 1927. године

6: _____ (_____
_____) _____

7: _____ (_____
_____) _____

Прилог 8: Постављање фигура на постамент 1991. године